

Research Article - Araştırma Makalesi

DİRENİŞİN YEŞİL YÜZÜ: LATİN AMERİKA'DA EKO-MARKSİZM, EKO-SOSYALİZM VE EKO-ANARŞİZM ÖRNEKLERİ

Bu çalışma, modern çevre hareketlerinin Latin Amerika örneği üzerinden eko-Marksizm, eko-sosyalizm ve eko-anarşizm ideolojileri çerçevesinde karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır. Çalışmanın temel amacı, kapitalist üretim ilişkilerinin yol açtığı çevresel ve toplumsal krizlere karşı geliştirilen bu üç ekolojik ideolojinin kuramsal temellerini ve pratikteki yansımalarını ortaya koymaktır. Eko-Marksizm, kapitalizmin doğayı sömüren yapısını sistemik bir çelişki olarak ele alırken; eko-sosyalizm, çevresel sürdürülebilirlik ile toplumsal adaleti birleştiren dönüşümcü bir model önermektedir. Eko-anarşizm ise hiyerarşi ve otorite karşıtlığı temelinde, yerel özyönetim ve doğrudan eylem yoluyla ekolojik özgürlük anlayışını savunur.

Latin Amerika'da bu ideolojilerin somut yansımaları olarak anti-madencilik direnişleri (eko-Marksizm), La Via Campesina hareketi (eko-sosyalizm) ve Zapatista Hareketi (eko-anarşizm) incelenmiştir. Karşılaştırmalı vaka analizi sonucunda, eko-Marksist hareketlerin sistem eleştirisinde güçlü fakat uygulamada sınırlı; eko-sosyalist hareketlerin küresel dayanışma ve sürdürülebilirlik açısından en kapsamlı; eko-anarşist hareketlerin ise yerel düzeyde etkili ancak ölçeklenebilirlikte zayıf olduğu görülmüştür. Çalışma, bu üç yaklaşımın birbirini tamamlayan nitelikte olduğunu ve kapitalizmin çevresel yıkımına karşı ekolojik dönüşümün ancak dayanışma, özyönetim ve sosyal adalet temelli bütüncül bir paradigma ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal hareketler, çevre hareketleri, eko-Marksizm, eko-sosyalizm, eko-anarşizm.

 Meryem Argüç
Kocaeli Üniversitesi

 Günay Gönüllü
Kocaeli Üniversitesi

Received/Geliş Tarihi

15 October 2025

Accepted/Kabul Tarihi

19 November 2025

Publication/Yayın Tarihi

31 December 2025

Corresponding Author/Sorumlu Yazar

Günay Gönüllü
gunaygonullu@gmail.com

DOI: 10.69494/jirps.1804224

Cite this article

Argüç, M., & Gönüllü, G. (2025). Direnişin Yeşil Yüzü: Latin Amerika'da Eko-Marksizm, Eko-Sosyalizm ve Eko-Anarşizm Örnekleri. *Journal of International Relations and Political Science Studies*, (15), 20-46.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Research Article - Araştırma Makalesi

THE GREEN FACE OF RESISTANCE: EXAMPLES OF ECO-MARXISM, ECO-SOCIALISM, AND ECO-ANARCHISM IN LATIN AMERICA

Abstract

This study presents a comparative analysis of modern environmental movements in Latin America through the frameworks of eco-Marxism, eco-socialism, and eco-anarchism. The main aim is to reveal the theoretical foundations and practical reflections of these three ecological ideologies developed as alternatives to the environmental and social crises caused by capitalist production relations. Eco-Marxism interprets the exploitation of nature by capitalism as a systemic contradiction; eco-socialism proposes a transformative model that integrates environmental sustainability with social justice; and eco-anarchism advocates ecological freedom based on anti-hierarchy, local self-governance, and direct action.

In the Latin American context, the study examines anti-mining resistances (eco-Marxism), the La Via Campesina movement (eco-socialism), and the Zapatista movement (eco-anarchism) as concrete examples of these ideological perspectives. The comparative case analysis shows that eco-Marxist movements are strong in systemic critique but limited in practice; eco-socialist movements have the most comprehensive potential for global solidarity and sustainability; and eco-anarchist movements are highly effective at the local level yet difficult to scale globally. The study concludes that these three approaches are complementary and emphasizes that an ecological transformation against capitalism's destructive effects can only be achieved through a holistic paradigm grounded in solidarity, self-management, and social justice.

Keywords: Social movements, capitalism and the environment, environmental movements, eco-Marxism, eco-socialism, eco-anarchism.

Giriş

Toplumsal hareketler, insanlık tarihinin ilk topluluk yaşamı deneyimlerinden itibaren toplumsal değişim süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. İlk dönemlerde direniş, başkaldırı veya isyan biçimlerinde ortaya çıkan bu hareketler, Sanayi Devrimi'yle birlikte örgütlü işçi hareketlerine dönüşmüş ve klasik toplumsal hareketlerin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde işçi sınıfı, ağır çalışma koşulları ve düşük ücretlere karşı kolektif bir kimlik etrafında birleşerek hak mücadelesi yürütmüştür. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren toplumsal yapının dönüşümüyle, sınıf merkezli klasik hareketlerin yerini kimlik, kültür ve küresel sorunlara odaklanan yeni toplumsal hareketler almıştır. Kadın, barış, çevre ve anti-nükleer hareketler gibi bu yeni dalga, toplumsal talepleri çeşitlendirmiş ve eylem biçimlerini sivil itaatsizlik, pasif direniş ve gönüllü katılım gibi esnek yöntemlerle genişletmiştir.

Bu bağlamda çevre hareketleri, kapitalist üretim biçimlerinin yol açtığı ekolojik tahribata karşı geliştirilen en önemli toplumsal tepkilerden biri olarak öne çıkmaktadır. Modernleşme süreciyle birlikte çevre hareketleri, farklı ideolojik perspektiflerle zenginleşmiş; eko-Marksizm, eko-sosyalizm ve eko-anarşizm gibi yaklaşımlar, ekolojik krizin nedenlerini ve çözüm yollarını çeşitli açılardan değerlendirmiştir. Eko-Marksizm, kapitalist üretim ilişkilerini ekolojik krizin temel nedeni olarak görürken; eko-sosyalizm, çevresel sürdürülebilirlik ile toplumsal adaleti bir arada ele almaktadır. Eko-anarşizm ise devletsiz, özerk komünler ve doğrudan eylem anlayışıyla ekolojik özgürlüğü savunmaktadır.

Çalışma, çevre hareketlerinin yeni toplumsal hareketler bağlamındaki yerini inceleyerek, Latin Amerika'daki anti-madencilik direnişleri, La Via Campesina ve Zapatista Hareketi örnekleri üzerinden bu ideolojik yaklaşımların pratikteki yansımalarını karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Çalışmanın amacı, kapitalizmin yol açtığı çevresel ve toplumsal krizlere karşı geliştirilen bu radikal alternatiflerin önemini vurgulamak ve söz konusu yaklaşımların küresel ölçekte dönüşüm potansiyellerini ortaya koymaktır.

Çalışmada eko-Marksizm, eko-sosyalizm ve eko-anarşizmin karşılaştırmalı analizi nitel bir araştırma yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Yöntem olarak literatür taraması ve karşılaştırmalı vaka analizi kullanılmıştır. Literatür taraması, eko-ideolojilerin tarihsel ve kuramsal temellerini incelemek amacıyla yürütülmüş; bu kapsamda Foster (2000) ve Bookchin (1996) gibi temel kaynaklardan yararlanılmıştır. Karşılaştırmalı vaka analizi ise Latin Amerika'daki pratik örnekler üzerinden (anti-madencilik direnişleri, La Via Campesina, Zapatista Hareketi) gerçekleştirilmiş ve örneklemeler; kuramsal temel, hedeflerin netliği, kitle katılımı, politika/yasal etki, toplumsal farkındalık, sürdürülebilirlik, başarı düzeyi olmak üzere yedi temel ölçüt üzerinden karşılaştırılmıştır.

Her iki yöntem birbirini tamamlayacak şekilde entegre edilerek, teorik bilgilerin pratik örneklerle test edilmesi sağlanmıştır. Bu yöntemsel bütünlük, çevresel hareketlerin ideolojik temelleri ile sahadaki etkilerini anlamada derinlik kazandırmış ve çalışmanın güvenilirliğini artırmıştır.

I. Klasik Toplumsal Hareketler

Bireyler yaşadıkları topraklardaki uygulamalardan rahatsız olduklarında bunu dile getirme ihtiyacı duyarlar. Bireyler hoşnut kalmadığı durumları dile getirirken bireysel hareket etmenin ne denli faydasız olduğunu yaşayarak deneyimlemiştirlerdir. Ortak bir şikâyet etrafında birleşerek hareket etmenin sonuçları hem sosyal hem ekonomik hem de siyasal arenada görülmektedir. Dolayısıyla ortak bir amaç uğruna bireylerin toplanarak çeşitli şekillerde serzenişte buldukları organizasyonlu veya dağınık yapılanmayla eylemde bulunmalarına toplumsal hareketler denilmektedir.

Toplumsal hareket kavramı ilk zamanlarda, statükoya karşı türeyen yeni siyasal aktörlerin eylemi şeklinde tanımlanmıştır (Yanık ve Öztürk, 2014, s. 47). Toplumsal hareket kavramının ilk kullanımı 'siyasi bir mücadeleyi' nitelemek amacıyla olmuştur. Daha net bir ifadeyle, süregelen yönetim mekanizmasına başkaldıran, doğrudan bir eylem biçimi olarak kullanılmakta ve tanımlanmaktadır.

Fransa ve Avrupa'da, dönüşen ve değişen anarşik toplum yapısının yeniden tesisi süresince yaşanan ıstırapı azaltmak için, toplumu biçimlendirmeye yarayan tanımlamalar baş göstermiştir. Toplumsal hareket kavramının ortaya çıkışı da bu yıllara tezahür etmektedir. Fransız sosyolog Saint Simon tarafından 18. yüzyılda 'toplumsal değişim' gerekliliğini vurgulamak için kullanılan terim, Fransa'daki sosyolojik olayları nitelemek için kullanılmıştır. Ancak kavramsallaşması, toplumsal hareket anlamıyla kullanılması ve teorik bir çerçevede çalışmalara konu edinilmesi işçi sınıfının toplumsal ve politik bir güç olarak sahneye çıktığı 1848 devrimlerine dayanmaktadır.

Tilly (1978) toplumsal hareketlere sosyal ve jeopolitik açıdan yaklaşarak bu hareketlerin ilk kez savaşların, parlamenterleşmenin, sermayedarlaşmanın, proleterleşmenin meydana getirdiği bir ortamda Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığını ifade etmektedir. Tilly'nin bu ifadesi, toplumsal hareket kavramının ilk ortaya çıkışından itibaren 1970'lere kadar varlığını korumuştur. Tilly'e göre 19. yüzyıl süresince genişleyen parlamenterleşme, toplanma ve konuşma özgürlüğü gibi siyasal hakların tanınması ve çok partili-adaylı seçimlerde tercih hakkının genişlemesi gibi gelişmeler bu yüzyılın sonunda kamu politikasında toplumsal hareketlerin yerleşmeye başlamasında etkili olmuştur. Tilly konuşma ve basın özgürlüğünü bir araç olarak toplumsal hareketlerin temel koşullarından biri olarak nitelemiştir.

Toplumsal hareketler biçimsel ve amaçsal olarak çok farklılık göstermektedir. Bu nedenle her dönem ve toplumda meydana gelen toplumsal hareketler için farklı farklı tanımlamalar kullanılmaktadır. Dolayısıyla genel bir toplumsal hareket tanımı yapılması oldukça güçtür. Ancak gerçekleşen toplumsal hareketlerin örneklerinin incelenmesiyle kısmen bir tanım yapılması mümkündür. Toplumsal hareket örnekleri olarak (Akpınar vd., 2012, s. 36); kadın hareketi ve feminizm, işçi hareketleri, faşist hareketler ve ırkçılık karşıtı hareketler, milliyetçi hareketler, dayanışma hareketleri, barış hareketleri, çevreci hareket, hayvan hakları hareketleri gösterilmektedir.

Toplumsal hareketler çeşitli söylevler, simgeler, araçlar ve biçimler olarak meydana gelmektedir. Bu denli çeşitli yapılanma biçimlerine, niteliklerine ve araçlarına sahip olma nedenleri ise; meydana geldikleri toplumsal yapının kültürü, politik yapısı, uğruna çabalanan şeyde başarılı olma yolu gibi faktörler etkilidir. Dolayısıyla toplumsal hareket kavramı dönemin özgün dinamikleri çerçevesinde meydana geldiği tarihsel ve toplumsal gerçeklik içinde açıklanmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Bahsedildiği üzere işçi sınıfı ayaklanmaları ve hak arayışları, oluşum gösterdiği klasik dönem olarak adlandırılan, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başındaki toplumsal hareketlerin neredeyse tamamını kapsamaktadır. Bu hareket çeşidi çağ açıp çağ kapatacak kadar büyük bir etkiye sahip olmuştur. O dönemlerde bu hareket türü oldukça yoğun mobilize olarak harekete geçmesiyle toplumda ve siyasal yapı içerisinde reformları ve anarşik bir davranış göstermesi sonucu devrimleri doğurmuştur.

1960'lar ile siyasal koşulların retoriğinin değişmesi, toplumsal hareketlerin son iki yüzyıldaki mücadeleye konu olan amaçların dışına çıkılmasını sağlamıştır. İşçi sınıfı hareketlerinin 1960'lar ile artık toplumun önemli kesimini kapmaması ve de mücadele edilecek sınıfsal bir çatışma kalmaması mücadelenin etkinliğini sonlandırmıştır.

Klasik/eski toplumsal hareketlerin 1960'larla birlikte zayıflamaya başlaması yok olduğu anlamına gelmemektedir. Fakat sanayileşmesini tamamlamış ileri düzey ülkelerde doğrudan işçi haklarının, özgürlüğünün ve eşitliğinin tamamıyla kesinleşmesine yönelik kolektif eylemlerin dışında, artık klasik bir toplum hareketinden söz edilemez olmuştur.

II. Yeni Toplumsal Hareketler

1960'lı yıllardan itibaren toplumsal hareketlerin niteliği ve odak noktası önemli ölçüde değişmiştir. Klasik hareketlerin sınıf temelli, homojen yapısından uzaklaşarak, bireysel kimlikler, kültürel değerler ve küresel sorunlar etrafında heterojen, esnek yapılar haline gelmiştir.

Bu değişim, liberalizmin yükseliş, bireysel özgürlüklerin ön plana çıkması ve küresel sorunların (örneğin çevre kirliliği, nükleer tehdit) artmasıyla paraleldir. Yeni toplumsal hareketler, kadın hakları, anti-faşizm, barış ve çevre hareketleri gibi alanlarda faaliyet gösterir. Bu hareketler, klasik hareketlerin radikal eylem repertuarını genişleterek, sivil itaatsizlik, pasif direniş ve lobicilik gibi yöntemleri benimsemiştir.

Sivil itaatsizlik, adalet anlayışı ve kamu vicdanına dayalı, şiddetsiz, yasadışı ama vicdani bir protesto biçimidir. Demokratik sistemlerde, yasal yollar tükendiğinde son çare olarak ortaya çıkar ve adaletsizliğe dikkat çekerek değişim talep eder (Bedau, 1975, s. 15).

Bir diğer pasif eylem biçimi olan şiddet karşıtlığı dünyadaki savaş halleri nükleer tehditler ekolojik krizler ve küresel eşitsizlikler kaosa, kayba neden olur. Bu sebeple şiddetten uzak bir toplum yaratmak ihtiyaç haline dönüşmüştür. Gandhi'nin dediği gibi kötülüğü fark edip ona karşı çıkmamak insanlığımızı kaybetmek anlamına gelir ama kötülüğe onun silahlarıyla karşılık vermekte ay aynı şekilde insanlığımızı kaybettirir (1951, s. 70). Gerçek dönüşüm şiddet yerine hakikat ve sevgiye dayalı bir mücadele geliştirmektir.

Yeni toplumsal hareketler; değerler, hedefler, aktörler ve örgütsel yapılar bakımından eskiye göre farklılık gösterir. Yeni toplumsal hareket aktörleri belirli hedeflere yönelik mücadele verirler. Bu hedefler, azınlıkların ve de marjinal kimliklerin toplumsal politik olarak görülmesi nedeniyle, rahatça ifade edebilme, demokratik katılım, sivil haklar gibi temalar üzerinde şekillenmiş olan, kültürel alanda gerçekleşmektedir. Bu hareketler çoğulculuk, demokrasi ve güçlü bir sivil toplum ile nitelenen toplumlarda yeşerme sağlamıştır.

Yeni toplumsal hareketler kavramının inşasını Alain Touraine yapmıştır. Touraine, sanayi sonrası toplumun değişim ve dönüşümüyle toplumsal hareketler niteliğinin değişerek, yeni paradigmaya geçiş yapıldığını belirtmiştir. Bahsi geçen yeni toplum türünü (post-endüstriyel) Touraine 'programlanmamış toplum' kavramıyla betimlemektedir. Bu kavram ile Touraine'nin anlatmak istediği; eski toplumsal hareket varlığının ideası olan sanayi araçları üzerinde hakimiyet yerine, modern toplumun önemseydiği şeyler, değerler ve kültürel malları merkezi konuma almalarıdır (1997, s. 80-88).

Touraine (1981), bu hareketleri kültürel çatışmalar olarak tanımlar; Melucci (1988) ise kolektif kimlik inşasını vurgular. Yeni hareketler, bireysel kimlikleri kolektif mücadeleyle birleştirerek, toplumsal değişimi kültürel ve küresel boyutlarda hedefler.

Melucci; çağdaş toplumsal sistemlerdeki köklü yapısal değişimlere paralel olarak ortaya çıkan yeni çatışmaların kalıcı olduğunu, konjonktürel olmadığını belirtmiştir. Melucci dolayısıyla bu çatışmaların türettiği yeni dayanışma biçimlerini, çağdaş toplumsal yapıların değişmeyen ve yok edilemeyen mozaığın parçaları olarak nitelendirmektedir (Malkoç, 2013, s. 136).

Melucci'nin vurgularından bir diğeri de yeni toplumsal hareketlerde aktörlerin belirli bir zümre (işçi sınıfı gibi) adı altında olmaması yönündedir. Buradaki bireylerin durumu değişkenlik göstermektedir. Sabit bir zümrenin parçası değildirler. İşlevleri ise, yaşamın içerisindeki sorunları görünür kılmaktadır. Yeni hareketlerde aktörler belirli bir sınıfa ait bulunmadıkları için, sınıf tabanlı eksenden kopuş yaşayarak, değer tabanlı aksellere geçilmiştir (Bulut, 2021, s. 50). Yeni toplumsal hareketler kapsam itibarıyla çok farklı alanlarda kendini göstermektedir. Yelpazesi oldukça geniş ve renkli olan bu hareketlere toplumsal yaşamın birçok noktasında karşılaşmamız mümkündür.

Bu tür hareketleri çevreci hareketler, anti nükleer enerji karşıtlığı, üçüncü dünya hareketleri, kadın hareketleri, kent hareketleri, hayvan hakları hareketleri, barış hareketleri olarak sınıflandırmak mümkündür. Ancak yeni toplumsal hareketlerin örneklerini belirli kalıplara ve sınıflara tabii tutmak doğru değildir. Toplumda değişimi tetikleyen yenilikler oldukça yeni toplumsal hareketler dinamik bir yapıya sahiptir. Bundan ötürü, bir balon gibi genişleyen yaşamdaki sorunlar yeni toplumsal hareketlerin gelişime açık olduğu fırsatını aşikâr kılmaktadır.

Çevre hareketleri, bu bağlamda yeni toplumsal hareketlerin önemli bir örneğidir. Sanayileşmenin ekolojik tahribatına karşı doğan bu hareketler, doğayı metalaştıran kapitalist sistemlere meydan okur. Modernizmin etkisiyle ideolojik yaklaşımlarla zenginleşen çevre hareketleri, eko-ideolojileri (eko-Marksizm, ekososyalizm, eko-anarşizm) benimser ve küresel adalet taleplerini öne çıkarır.

III.Çevresel Hareketlerin Yeni Toplumsal Hareketler Bağlamındaki Yeri

Çevresel hareketler, 1968 sonrası dönemde, kadın, barış ve öğrenci hareketleriyle birlikte yeni toplumsal hareketlerin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Çevresel hareketler, yeni toplumsal hareketlerin kimlik ve yaşam anlayışı temelli mücadelesini paylaşır. Porta ve Diani, ekolojik hareketlerin kolektif kimlik inşası ve çatışmacı eylemlerle yeni toplumsal hareketlerin temel özelliklerini yansıttığını belirtir: "Toplumsal hareket süreçlerinde grup üyeleri ortak bir kimlik inşa ederek bu kimliği paylaşır. Enformel ağlarla hareket eden insanlar çatışmacı kolektif eylemlere geçer" (2020, s. 16).

Çevresel hareketler yeni toplumsal hareketlerin dijital aktivizm ve sosyal medya kullanımına dayalı özelliklerine sahiptir. Örneğin Yeşil Gazete örneği baz alınarak çevresel hareketlerin alternatif medya kullanımını inceleyen bir çalışmada “Tüm toplumsal hareketlerde olduğu gibi, çevresel hareketlerin de duyuruma ihtiyacı vardır. Doğası gereği toplumsal hareketlerin sistem karşısında olması, ana akım medya tarafından temsilinde sorun oluşturmaktadır. Bu sebeple alternatif medyadan faydalanılır” (Davulcu, 2018, s. 45) ifadeleri yer almaktadır. Nitekim bu durum çevresel hareketlerin yeni toplumsal hareketlerin ağ tabanlı ve hegemonik karşıtı yapısını benimsediğini gösterir.

Çevresel hareketler, yeni toplumsal hareketlerin post-materyalist özelliklerini de somutlaştırır. Neo-Gramşiyen bakış açısıyla Türkiye’deki çevresel hareketleri analiz eden bir çalışma, Akkuyu, Çırpılar ve Fındıklı direnişleri üzerinden bu mücadelelerin yerel ve küresel değerleri bütünleştirdiğini savunur: “Yeni toplumsal hareketler bağlamında çevreci hareketler, yerel toplulukların yaşam alanlarını koruma mücadelesini küresel ekolojik değerlerle birleştirir” (Taşdemir, 2019, s. 123). Yaşam çevresinin niteliği, üretim ve tüketim süreçlerinin kentsel ve kırsal alanlar üzerindeki bozucu etkileri dikkate alınarak daha kapsamlı bir çerçeve de oluşturulabilir. Bu süreçlerin doğal ve yapıllı çevreyi olumsuz biçimlerde dönüştürmesi, yurttaşların örgütlü tepkileri aracılığıyla çevreci hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Türkiye’de çevre hareketlerinin gelişimi, başlangıçta kentsel yaşam kalitesinin korunmasına yönelik taleplerden, ekolojik değerleri de kapsayacak şekilde yaşam kalitesinin bütüncül olarak korunması hedefine doğru genişlemiştir (Ertan, 2019, s. 127).

Çevresel hareketler, yeni toplumsal hareketlerin siyasal alanı yeniden tanımlama portföyünü paylaşır. Yıldırım’ın doktora çalışmasında, çevresel hareketlerin siyasal alanı tanımlamadaki rolü vurgulanır: “Yeni toplumsal hareketler, siyasal alanı geleneksel politik yapıların ötesine taşıyarak, çevresel sorunlar gibi yeni mücadele alanlarını gündeme getirir” (2012, s. 142). Dolayısıyla bu durum, çevresel hareketlerin yeni toplumsal hareketlerin siyasal dönüşüm potansiyelini paylaştığını gösterir.

Ayrıca, çevresel hareketler, toplumsal davranışları dönüştürme hedefiyle yeni toplumsal hareketlerin iyi yaşam odaklı eksene kaymasını savunur. Kılınc, çevrecilik yaklaşımının toplumsal pratikleri yeniden yapılandırıldığını ifade eder: “Çevrecilik doğayı olduğu kadar toplumsal pratikleri, ekolojik yaşamı olduğu kadar insanı, çevre sorunlarını olduğu kadar çözüm süreçlerini de içine alan bütünlüklü bir yaklaşım sunar” (2020, s. 282). Bu bütünlüklü yaklaşım, çevresel hareketlerin yeni toplumsal hareketlerin kültürel ve toplumsal değişim temelli karakteriyle uyumunu ortaya koyar.

Nitekim, modern çevresel hareketler, yeni toplumsal hareketler kapsamında, esnek örgütlenme yapıları, post-materyalist normlar, kolektif kimlik inşası ve siyasal alanı yeniden tanımlama portföyüyle önemli bir yere sahiptir. Bu hareketler ekolojik bilinç, farklı medya araçları kullanımı ve yerel-küresel normların birleşimi gibi özelliklerini vurgular. Çevresel hareketler, yeni toplumsal hareketlerin kültürel ve siyasal dönüşüm kapasitesini somutlaştırarak, modern hakların sürdürülebilirlik ve adalet arayışına faydası bulunmaya devam etmektedir.

A. Çevresel Sorunlarının Tarihsel Gelişimi

Çevresel sorunların kökeni, insanlık tarihinin tarım toplumlarına geçişiyle başlar. Erken tarım toplumları, ormanları tarım arazilerine dönüştürerek sınırlı düzeyde çevresel tahribata yol açmıştır; ancak bu etkiler, yerel ekosistemlerin yenilenme kapasitesi içinde kalabilmiştir. 18. yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi ise çevresel sorunların ölçeğini ve niteliğini kökten değiştirmiştir. Fosil yakıtların (kömür, daha sonra petrol) yaygın kullanımı, fabrikalaşma ve kentleşme, doğanın sömürülmesini hızlandırmıştır. Ormansızlaşma, toprak erozyonu, su ve hava kirliliği gibi sorunlar, bu dönemde belirginleşmiştir. 19. yüzyılda, kömür yakıtlı sanayi tesisleri ve buharlı makineler, atmosferdeki karbon dioksit seviyelerini artırarak iklim değişikliğinin temellerini atmıştır. Örneğin, 1800'lerde İngiltere'deki sanayi kentlerinde hava kirliliği, halk sağlığını tehdit eden bir sorun haline gelmiştir (Foster, 2000, s. 92-95).

20. yüzyıl çevresel sorunların küresel bir boyuta ulaşmasını neden olmuştur. 1940'lardan itibaren kimyasal gübreler, pestisitler ve endüstriyel tarımın yaygınlaşması, biyoçeşitlilik kaybına ve toprak verimliliğinin azalmasına yol açmıştır. 1962'de Rachel Carson'ın Silent Spring adlı eseri, DDT gibi kimyasalların ekosistemler üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koyarak çevresel farkındalığı artırmıştır. 1970'lerde ozon tabakasının incilmesi, 1980'lerde asit yağmurları ve 1990'lardan itibaren küresel ısınma, çevresel sorunların yalnızca yerel değil, küresel bir kriz olduğunu göstermiştir. 21. yüzyılda, iklim değişikliği, deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları, biyoçeşitlilik kaybı, su kıtlığı ve plastik kirliliği gibi sorunlar, insanlık için varoluşsal tehditler oluşturmaktadır. IPCC raporlarına göre, 2020'lerde küresel sıcaklık artışı 1.5°C'ye yaklaşmış; bu durum, seller, kuraklıklar ve ekosistem çöküşlerini tetiklemektedir (2021).

Çevresel sorunların tarihsel gelişimi, teknolojik ilerlemeler ve ekonomik sistemlerin dönüşümüyle yakından ilişkilidir. Sanayi Devrimi'nden bu yana, insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkisi katlanarak artmış; özellikle kapitalist üretim biçimleri, çevresel krizlerin ana itici gücü olmuştur.

B. Kapitalizm ve Çevresel Kriz

Kapitalizm, çevresel krizlerin temel nedeni olarak, doğayı bir meta olarak gören ve sınırsız büyüme hedefleyen yapısıyla öne çıkar. Karl Marx'ın 'metabolik yarık' kavramı, kapitalist üretim süreçlerinin insan ile doğa arasındaki metabolik ilişkiyi bozduğunu ifade eder. Kapitalist üretim, doğal kaynakları aşırı tüketerek ve atık üreterek ekosistemlerin yenilenme kapasitesini aşmıştır (Foster, 2000, s. 141-145). Örneğin, fosil yakıt endüstrisi, küresel karbon emisyonlarının yaklaşık %70'inden sorumludur (Statista, 2025). Çok uluslu şirketler, madencilik, tarım ve enerji sektörlerinde kar maksimizasyonu için çevresel tahribatı göz ardı etmektedir.

Kapitalizmin çevresel krizlerdeki rolü, birkaç temel dinamik üzerinden açıklanabilir:

- Doğanın Metalaştırılması: Kapitalizm, doğayı bir üretim girdisi ve kar kaynağı olarak görür. Ormanlar, su kaynakları ve madenler, ekonomik değere indirgenerek aşırı sömürülür. Örneğin, Amazon'daki ormansızlaşma, tarım ve madencilik şirketlerinin kâr odaklı faaliyetleriyle hızlanmıştır (Acosta, 2013, s. 73).
- Fosil Yakıt Bağımlılığı: Kapitalist ekonomi, ucuz enerjiye dayalı büyüme modeliyle fosil yakıtlara bağımlıdır. Petrol, kömür ve doğalgaz, sanayi ve ulaşım sektörlerinin temelini oluşturur; bu da sera gazı emisyonlarını artırır (Malm, 2016, s. 25-30).
- Tüketim Kültürü: Kapitalizmin teşvik ettiği tüketim odaklı yaşam tarzı, kaynakların tükenmesine ve atık birikimine yol açmaktadır. Plastik kirliliği, 1950'lerden bu yana 8.3 milyar ton plastik üretimine ulaşmış; bu, okyanus ekosistemlerini tehdit etmektedir (Geyer vd., 2017).
- Küresel Eşitsizlikler: Kapitalizm, çevresel yükleri Küresel Güney'e kaydırarak eşitsizlikleri derinleştirir. Latin Amerika'da, madencilik ve tarım şirketleri, yerli toplulukların yaşam alanlarını tahrip ederken, kârlar genellikle Küresel Kuzey'deki şirketlere akar (Bebbington ve Bury, 2013).

Kapitalizmin kısa vadeli kâr odaklı yapısı, 'yeşil kapitalizm' veya 'sürdürülebilir kalkınma' gibi reformist çözümleri etkisiz kılmış; çevresel krizlerin sistemik bir dönüşüm gerektirdiği açıkça ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, eko-Marksizm, ekososyalizm ve eko-anarşizm, kapitalizmin çevresel tahribatına karşı radikal alternatifler sunar.

VI. ÇEVRE HAREKETLERİ VE EKO-İDEOLOJİLER

Çevre hareketleri, sanayileşmenin doğurduğu ekolojik krizlere tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketler, doğanın korunması, ekolojik denge ve çevresel adaleti merkeze alır. Eko-Marksizm, Marx'ın metabolik yarık kavramını temel alarak, kapitalist üretim ilişkilerinin çevresel krizlerdeki rolünü sistemik analiz eder (Foster, 2000).

Eko-sosyalizm, sosyalist ilkeleri ekolojiyle birleştirerek, agroekoloji ve gıda egemenliğini savunur (Löwy, 2015). Eko-anarşizm ise, devlet ve otorite karşitlığıyla, özerk komünler ve doğrudan eylemi önerir (Bookchin, 1996).

Ekolojik evrime katkıda bulunan farklı ideolojik yaklaşımlar çevre sorunlarını farklı şekilde tanımlar:

- Eko-marksizm, kapitalizmin işçiler üzerindeki sömürsünü birinci çelişki, doğa üzerindeki sömürsünü ikinci çelişki olarak tanımlar ve demokratik kaynak tahsisi önerir (Kaymak, 2023, s. 1363-1364).
- Eko-sosyalizm, kapitalist üretim ilişkilerinin doğayı metalaştırdığını savunur. Michael Löwy, ekososyalizm perspektifiyle hareketlerin üretim ilişkilerinin küresel yıkımına tepki olduğunu belirtir (Türk, 2018, s. 123).
- Eko-anarşizm, sorunların kaynağını iktidar ilişkileri, neolitik değerler ve teknolojinin tahribatı olarak görür. John Zerzan, anarko-ilkecilikle modern hareketleri teknoloji ve uygarlığa karşı mücadele olarak tanımlar, ekolojik tamlığın ilkel koşullara dönüşle çözüleceğini savunur (Türk, 2018, s. 124-125).

A. Eko-Marksizm

Eko-Marksizm, Karl Marx'ın tarihsel materyalizm ve kapitalizm eleştirisini ekolojik bir perspektifle yeniden yorumlayarak, kapitalist üretim sisteminin doğurduğu çevresel krizleri analiz eden ve bu krizlerin yalnızca sistemin köklü bir dönüşümüyle çözülebileceğini savunan teorik bir yaklaşımdır. Geleneksel Marksizm, üretim ilişkileri ve emek süreçlerini merkeze alırken, doğayı genellikle insan emeğinin bir uzantısı ya da sınırsız bir kaynak olarak görmüş ve ekolojik sınırları yeterince dikkate almamıştır. Eko-Marksizm ise bu eksikliği gidererek, Marx'ın doğa anlayışını ve temel kavramlarını çevresel sorunlarla ilişkilendirmiş, doğayı üretim süreçlerinin ayrılmaz bir bileşeni olarak yeniden konumlandırmıştır. Bu bağlamda, Marx'ın 'metabolik yarık' (metabolic rift) kavramı, kapitalist üretim süreçlerinin toplum ile doğa arasındaki organik bağı nasıl kopardığını ve ekolojik tahribata yol açtığını açıklamak için merkezi bir rol oynar. Örneğin, endüstrileşmiş tarım ve kentleşmenin toprağın besin döngüsünü bozması ya da fosil yakıt bağımlılığının iklim krizini derinleştirmesi, bu yarığın somut yansımalarıdır.

Marx'ın geç dönem metinlerinde, bilhassa Kohei Saito'nun üzerinde durduğu gibi kapitalizmin çevresel tahribatı üzerine bir farkındalık geliştirdiği görölmektedir (2020: s. 302). Karl Marx, sürdürülebilir insan ilerleyişi için doğayla ahenk içinde bir üretim mekanizmasının gerekliliğini öne sürmektedir. Marx, doğanın sadece bir hammadde rezerv alanı olmadığını, beraberinde insan emeğiyle beraber zenginlik üreten bir bileşen olduğunu belirtir (Burkett, 1999, s. 80). Fakat, kapitalist sistemin doğayı 'bedava bir hediye' kabul etmesi, onun değerini sadece metalaştırılabilir olduğu ölçüde tanımasını sağlar (Li, 2021, s. 212-219).

Bu bakış açısı, doğanın sermaye sahiplerince aşırı sömürülmesine ve çevresel sorunların ortaya çıkmasına ortam sağlar.

Eko-marksizm 1960'larla birlikte Marksist teorinin ekolojik vizyon ile zenginleştirilmesiyle bir yaklaşım olarak doğmuştur. 1960'larda Amadeo Bordiga piyasa temelli sanayileşmenin çevreye verdiği zararları eleştirdiği ilk gelişmiş literatürü türetmiş; 1972 yılında James O'Connor, kapitalist sistemin ekolojik etkilerini 'ikinci çelişki' görerek tanımlamada bulunmuştur (Baer, 1996, s. 454). Geleneksel Marksizm, üretim mekanizmaları ile proletarya arasındaki 'birinci çelişkiyi' odak noktasına alırken, O'Connor'a ait ikinci çelişki teorisi, kapitalist sistemin doğayı ve üretim biçimlerini yıpratarak kendi sürdürülebilirliğini tehlikeye attığını savunmaktadır (Barry, 1999, s. 259-279). Bu kavrayış, kapitalist sistemin sadece işçileri değil, beraberinde ekolojik sistemleri de sömürdüğünü dile getirerek bu sürecin ekonomik çıkmazları derinleştirdiğini öne sürmektedir.

Eko-Marksizm, bazı temel kavramlara dayanır:

- **Metabolik Yarıklık:** daha önce bahsedildiği üzere, kapitalist sistemin insan-doğa ikilemindeki metabolik ilişkiyi bozması, ekolojik krizlerin temel nedenidir. Bu yarıklık, endüstrileşmiş tarım, fosil yakıt tüketimi ve şehirleşme gibi süreçlerle derinleşir (Baer, 1996, s. 453; Li, 2021, s. 212-219).
- **İkinci Çelişki:** James O'Connor'a ait olan teori, kapitalist sistemin ekosistemi ve toplumsal dinamizmi tahrip ederek kendi üretim biçimlerini baltaladığını savunur. Örneğin, çevresel kriz, üretim maliyetlerini yükselterek kapitalist kârlılığını tehdit eder (Barry, 1999, s. 255; O'Connor, 1988, s. 16-30; Li, 2021, s. 215).
- **Lauderdale Paradoksu:** James Maitland Lauderdale tarafından oluşturulan bu paradoks, kapitalizmin özel mülkiyeti artırırken ortak doğal varlıkları (temiz hava, su, ormanlar) yok ettiğini dile getirir. Kapitalizm, bu doğal varlıkları metalaştırarak kâr eder, fakat bunu gerçekleştirirken ekolojik yıkımı hızlandırmaktadır (Li, 2021, s. 217).
- **Fosil Kapitalizm:** Elmar Altvater'in geliştirdiği bu kavram, piyasa ekonomisinin fosil yakıtlara bağımlılık halini tarihsel materyalizm kapsamında ele alır. Fosil yakıtlar, piyasa temelli üretimin temelini oluşturur ve bu bağımlılık hali, çevresel sürdürülebilirliği imkânsız kılmaktadır (Baer, 1996, s. 454; Barry, 1999, s. 255).
- **Çevresel Adaletsizlik:** Dünya Sistem Teorisi'ne göre, endüstrileşmiş ülkeler küresel ısınmayı artıracak eylemlerde bulunarak en çok katkıda bulunan konumundayken, yoksul ülkeler ve sınıflar bu harabiyetin en ağır sonuçlarını yüklenir (Şahin, 2009, s. 141-154). Örneğin, 2023 yılında ABD'de kişi başına düşen karbondioksit (CO₂) emisyonu 14,7 tiken, Brezilya'da bu miktar 2,3 tondur (Statista, 2025).

Eko-Marksizm, bu kavramlar üzerinden, kapitalist sistemin tamamıyla doğayla uyumsuz olduğunu ve sadece sosyalist anlayışa dayalı bir üretim düzeniyle ekolojik dengenin yeniden tesisinin mümkün olabileceğini savunmaktadır.

B. Eko-Sosyalizm

Geleneksel sosyalizm, 19. ve 20. yüzyılda sanayileşme ve ekonomik kalkınmayı ilerlemenin ölçütü olarak görmüş, ancak bu süreçte ekolojik meseleleri büyük ölçüde ihmal etmiştir (Flanagan ve Raphael, 2023, s. 250). 1970'lerden itibaren artan çevresel sorunlar - iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı, ormansızlaşma ve kirlilik- sosyalist düşüncenin ekolojik bir revizyona ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur.

Eko-sosyalizm, sosyalist geleneğin Marksist temellerini ekolojik bir perspektifle birleştirerek, kapitalizmin hem emeği hem de doğayı sömüren yapısına karşı radikal bir alternatif sunan bir ideoloji ve politik projedir. Kapitalist üretim sisteminin kâr odaklı yapısı, doğal kaynakları sınırsız bir hammadde deposu ve atık alanı olarak görerek çevresel krizleri derinleştirirken, toplumsal eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri de pekiştirmiştir (Pepper, 1993, s. 379; Tilley ve Aji, 2023, s. 210). Eko-sosyalizm bu çerçeveyi genişleterek çevresel sürdürülebilirlik ile toplumsal adaleti bir araya getirir (Foster, 2000, s. 156).

Yeşil kapitalizm, çevresel modernizasyon ve Yeşil Yeni Düzen (Green New Deal) tarzı reformist yaklaşımların çözüm sunmada yetersiz kaldığını savunan eko sosyalizm, kapitalizmin tümüyle aşılmasını ve doğayla bütünleşmiş, eşitlikçi bir düzenin kurulmasını hedefler (Aji, 2021, s. 80-85). Eko-sosyalizmin teorik temelleri şu şekildedir:

- Marx'ın Metabolik Yarılma Kavramı: Foster, "Kapitalizm, doğayı bir meta olarak görerek, gezegenin taşıma kapasitesini aşmıştır" diyerek, metabolik bozulmanın toprağın verimliliğinin yitmesi, kaynakların tükenmesi ve ekolojik tahribat gibi sorunlara yol açtığını belirtmiştir (2000, s. 156). Bu doğrultuda eko-sosyalizmim eko-Marksist paradigmadan oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz.
- Kapitalizmin Sürdürülemezliği: Michael Löwy, kapitalizmin kâr odaklı yapısının çevresel yıkımı hızlandırdığını ve bu sebeple sistemik bir dönüşüm gerektiğini belirtmiştir: "Kapitalizm, sonsuz büyüme arayışıyla hem doğayı hem de insanlığı bir uçuruma sürüklüyor" (2005, s. 15).
- Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm: Murray Bookchin'in toplumsal ekolojisi "Ekolojik bir toplum, ancak demokratik ve eşitlikçi bir toplumla mümkündür" savunumunu ifade eder (1982, s. 76). Komünalizm, yerel yurttaş meclisleri yoluyla doğrudan demokrasiyi ve doğayla uyumlu bir yaşamı savunur.
- Radikal Dönüşüm ve Üretim İlişkileri: Eko-sosyalizm, üretim araçlarının demokratik kontrolünü savunur. Andre Gorz'un ifadesiyle "Sosyalizm, ekolojik sınırlar içinde, insan ihtiyaçlarına dayalı bir ekonomi kurabilir" (1991, s. 67).

- Üçlü Kriz Perspektifi: Bu perspektif çevresel, ekonomik ve toplumsal krizlerin birbiriyle ilişkisel olduğunu ve bu 'üçlü krizin' piyasa ekonomisinin bir tezahürü olduğunu savunur: "Kapitalizm, ekolojik tahribat, ekonomik eşitsizlik ve sosyal adaletsizliği aynı anda üretiyor" (Aşıcı ve Bünül, 2011, s. 28). Eko-sosyalizm, söz edilen krizlere karşı tümden bir çözüm arayışını savunur ve emek ile çevresel mücadeleyi birleştirir.

Eko-sosyalim kapitalizmin reformla iyileştirilemeyeceğini, üretim mekanizmalarının devlete tahsis edilmesi, iklim tazminatının tahsis olunması, agroekoloji, demokratik planlama ve emperyalizm karşıtı bir duruşla yeni bir düzenin inşa edilmesi gerektiği vurgulanır. Eko-sosyalizm sadece bir seçenek değil, iklimsel kırılganlıkların derinleşmesini önlemek için ve küresel adaletsizliklerin giderilmesi kapsamında bir zorunluluk halidir. Bu radikal dönüşüm, işçi sınıfı, yerli topluluklar ve iklim adaleti hareketlerinin topyekûn mücadelesiyle, doğayla, adil bütünleşmiş ve demokratik bir dünya düzeni yaratmayı hedefler.

C. Eko-Anarşizm

Eko-anarşizm, anarşist düşüncenin otorite, hiyerarşi ve tahakküm karşıtlığını ekolojik bir perspektifle birleştirerek, kapitalist üretim sisteminin doğayı ve toplumu sömüren yapısına karşı radikal bir alternatif sunan toplumsal harekettir. Eko-anarşizm, kapitalist tahakküme karşı çevresel ve toplumsal adaleti birleştiren, hiyerarşisiz ve doğayla ahenk içinde bir dünya vizyonu sunar.

Anarşist paradigma, doğayı yalnızca bir kaynak deposu olarak değil, insan yaşamının ayrılmaz bir parçası ve özgürlüğün sembolü olarak görür; bu bağlamda, doğayla insan arasındaki ilişkinin hiyerarşiden arınmış, karşılıklı yardımlaşmaya dayalı bir düzene dönüşmesini savunur (Kropotkin, 2001, s. 45-67).

Ekolojiyi, eşitlik ve anti-otoriterizm, özgürlük olmak üzere benzeri anarşist değerlerle harmanlayan eko-anarşizm, liberal toplumun sanayileşme, kapitalizm ve merkezîyetçilik gibi sistemsel sorunlarına karşı çıkar.

Bookchin, tahakkümün sadece politik ya da ekonomik değil, yanı sıra kültürel ve zihinsel bir sorun olduğunu belirtir (1996, s. 78-89). Bu kapsamda, eko anarşizm, insanmerkezci (antroposentrik) yaklaşımı reddederek, doğayı dünya üzerindeki tüm varlıkların eşit bir yaşam bileşeni olarak görür. Bu anlayış, eko anarşizmi çevrecilikten ayırır; çünkü çevrecilik genellikle var olan sistem içinde reformist düzenlemeler sunarken, eko-anarşizm sistemin kökten dönüşümünü hedefler (Davidson, 2009, s. 220-230).

Bookchin'in toplumsal ekoloji kavramı, kapitalist sistemin hiyerarşik ve tahakkümcü yapısının hem sosyal hem de çevresel krizlerin kökeninde olduğunu savunmuştur. Toplumsal ekoloji görüşü, ekolojik krizlerin kökenini sosyal tahakküm zincirine bağlar (1996: s. 90-103). Toplumsal ekoloji anlayışı ve Andre Gorz'un ekolojik sosyalizm önerileri, hiyerarşisiz, komünal ve ihtiyaç odaklı bir ekonomi modelini savunarak ekososyalizmin teorik temellerini güçlendirir (Bookchin, 1982: s. 76; Gorz, 1991: s. 67). Dolayısıyla Bookchin'in toplumsal ekolojisi "Ekolojik bir toplum, ancak demokratik ve eşitlikçi bir toplumla mümkündür" savunumunu ifade eder (1982: s. 76). Komünalizm, yerel yurttaş meclisleri yoluyla doğrudan demokrasiyi ve doğayla uyumlu bir yaşamı savunur.

Eko-anarşizm, değinildiği üzere toplumsal değişimin yalnızca doğrudan demokrasi ve doğrudan mücadele yoluyla gerçekleşeceğini iddia eder. Doğrudan demokrasi, bireylerin ve halkların karar alma süreçlerine aktif katılımını sağlar. Bookchin, 'Toplumu Yeniden Kurmak' eserinde, doğrudan demokrasinin sınıfsal olmayan bir toplumun mihenk taşı olduğunu belirtir (1999, s. 145-160).

Sonuç olarak, eko-anarşist fikir, çevresel sorunlara karşı radikal ve özgürlükçü bir bakış açısı sunarak, politik ekoloji ve toplumsal hareketler alanına önemli katkılar sağlamıştır. Fakat, kuralsal tutarsızlıklar, pratik uygulanabilirlik zorlukları ve radikal eylemlerin meşruiyet sorgulamaları benzeri eleştiriler, bu yaklaşımın sınırlılıklarını çizmektedir.

Aşağıdaki tablo, Eko-Marksizm, Eko-Sosyalizm ve Eko-Anarşizm'in kuramsal temelleri, kapitalizm eleştirileri, ekolojik sorunlara yaklaşımları ve çözüm önerilerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Bu çerçevede her ideoloji hem teorik kökenleri hem de kapitalizmle ilişkili ekolojik tahribatı nasıl kavramsallaştırdığı açısından ele alınmakta; ayrıca ekolojik krize yönelik geliştirdikleri alternatif çözüm stratejileri sistematik biçimde ortaya konmaktadır.

Tablo-1 Eko-İdeolojilerin Genel Nitelikleri

Yaklaşım	Kuramsal Temel	Kapitalizm Eleştirisi	Ekolojik Sorunlara Yaklaşım	Çözüm Önerisi
Eko-Marksizm	Tarihsel materyalizm; Marx ve Engels'in üretim-tüketim ilişkilerine dayalı çözümlenmeleri.	Kapitalizmin doğayı, artı-değer üretimi için sömüren yapısal karaktere sahip olduğunu savunur.	Ekolojik kriz, kapitalizmin üretim biçiminin zorunlu bir sonucudur; ekoloji ile ekonomi arasında kopukluk yaratır.	Üretim ilişkilerinin kökten dönüşümü; kamusal mülkiyet; ekolojik planlama.
Eko-Sosyalizm	Sosyalizm ile ekoloji teorilerinin sentezi; Murray Bookchin ve Joel Kovel gibi düşünürlerin etkisi.	Kapitalizmin hem ekolojik hem sosyal eşitsizlikleri derinleştirdiğini, piyasa mekanizmalarının yetersiz kaldığını belirtir.	Ekolojik kriz ile sosyal adaletsizlikleri aynı sistemin ürünü olarak görür; sürdürülebilir üretim-tüketim dengesi arar.	Demokratik-ekolojik planlama; yenilenebilir enerjiye geçiş; toplumsal katılım.
Eko-Anarşizm	Anarşist teori ile ekolojik düşünce birleşimi; özellikle sosyal ekoloji yaklaşımı.	Merkeziyetçi otoritelerin ve hiyerarşinin doğa üzerinde yıkıcı etkiler yarattığını savunur.	Ekolojik sorunların kaynağını, merkezi yönetim ve mülkiyet ilişkilerinde görür; yerel topluluk temelli çözümleri savunur.	Yerel özyönetim; âdem-i merkeziyetçi üretim; küçük ölçekli, topluluk temelli ekonomi.

Kaynak: Tablodaki bilgiler yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

V. EKO-MARKSİZM, EKO-SOSYALİZM VE EKO-ANARŞİZM'İN KARŞILAŞTIRILMASI

Eko-sosyalizm, eko-Marksizm ve eko-anarşizm, çevresel sorunlara yönelik kapitalizm eleştirisinde birleşse de çözüm önerileri ve mücadele yöntemleri bakımından farklılaşır. Eko-sosyalizm, çevresel krizleri kapitalist üretim süreçlerinin yapısal bir sonucu olarak görür ve fosil yakıt bağımlılığı, aşırı üretim ve tüketim gibi sorunlara karşı üretim araçlarının kamulaştırılmasını, yenilenebilir enerjiye geçişi ve agroekolojik tarımı önerir (Baer, 2022, s. 365; Ajl, 2021, s. 163-169). Küresel Kuzey'in tarihsel sorumluluğunu vurgulayarak, iklim borcu kavramıyla Güney'e finansal ve teknolojik destek talep eder (Sweeney, 2020, s. 16). Eko-sosyalizm, La Via Campesina gibi hareketlerle gıda egemenliğini ve yerel toplulukların karar alma süreçlerine katılımını savunur (Tilley ve Ajl, 2023, s. 205). Yeşil kapitalizm ve Yeşil Yeni Düzen gibi reformist yaklaşımları yetersiz bularak, kapitalizmin tamamen aşılmasını hedefler (Ajl, 2021, s. 88-95).

Eko Marksizm çözüm olarak, üretim araçlarının devlet eline geçmesi, fosil kaynak endüstrisinin demokratik yönetimini ve agroekoloji benzeri sürdürülebilir tarım modellerini tavsiye eder (Ajl, 2021, s. 163-169).

Eko anarşist Earth First! ve Earth Liberation Front benzeri gruplar, ormanları koruma veya doğaya zarar veren projeleri durdurmak için 'monkeywrenching' gibi yöntemlere başvurur (Bari, 1995). Eko-anarşizm, çevresel mücadeleyi sosyal adalet mücadeleleriyle bir araya getirir ve yoksulluk, ırkçılık ve işçi hakları gibi sorunları çevresel krizleri ilişkilendirir (Bari, 1995). Çözüm olarak ise, devletsiz, biyo-bölgesel ve özerk komünler önerir; önerilen komünler, yerel ekosistemlere bütünleşmiş üretim ve yaşam modellerini teşvik eder (Bookchin, 1996, s. 200-215). Eko-anarşizm, kâr ve tüketim odaklı hayvan sömürüsüne direnerek türçülük karşıtlığını da benimser. İnsan merkezli doğa fikrini reddeder ve vegan/vejetaryen beslenme tarzlarını teşvik eder (Davidson, 2009, s. 270-285).

Sonuç olarak, eko-sosyalizm, eko-Marksizm ve eko-anarşizm, kapitalizmin çevresel ve toplumsal krizlerine karşı radikal alternatifler sunar. Eko-sosyalizm, sosyalist ve anarşist ilkeleri birleştirerek bütüncül bir yaklaşım önerirken, eko-Marksizm sistemik ve tarihsel bir analizle sosyalist dönüşümü, eko-anarşizm ise anti-otoriter ve yerel odaklı bir değişimi savunur. Her üçü de kapitalizmin sürdürülemezliğini eleştirse de eko-sosyalizm daha geniş bir sentez sunarak, çevresel adalet ve toplumsal eşitliği ekolojik sınırlar içinde birleştirir.

Aşağıdaki tablo, Eko-Marksizm, Eko-Sosyalizm ve Eko-Anarşizm'in ekolojik kriz karşısındaki yaklaşımlarını belirli başarı kriterleri üzerinden karşılaştırmalı biçimde ortaya koymaktadır.

İdeolojilerin hedeflerinin netliği, kitle katılımı, politika ve yasal değişim üzerindeki etkisi, toplumsal farkındalık yaratma gücü ile sürdürülebilirlik potansiyeli ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Böylelikle her bir ekolojik ideolojinin güçlü ve zayıf yönleri analitik bir çerçevede sistematik olarak karşılaştırılmaktadır.

Tablo-2 Eko Marksizm, Eko-Sosyalizm ve Eko Anarşizm Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Ekolojik İdeoloji	Hedeflerin Netliği ve Tutarlılığı	Kitle Katılımı ve Örgütlenme Gücü	Politika ve Yasal Değişim Etkisi	Toplumsal Farkındalık Artışı	Sürdürülebilirlik ve Uzun Vadeli Etki
Eko-Marksizm	Teorik çerçevesi güçlü, kapitalizm eleştirisi net; ancak geniş kitlelere aktarımda ideolojik sertlik bazen sınırlayıcı.	Özellikle sol-sosyalist hareketlerde güçlü örgütlenme; ancak ana akım toplumda sınırlı etki.	Politik sistem üzerinde radikal değişim talepleri nedeniyle yasal süreçlerde yavaş ilerler.	Akademik çevrelerde ve sol hareketlerde yüksek; genel toplumda daha sınırlı.	Uzun vadede köklü dönüşüm hedefler, ancak uygulamaya geçme oranı düşük.
Eko-Sosyalizm	Sosyal adalet ve ekoloji bütünsel; hedefler geniş kitlelere daha ulaşılabilir.	Uluslararası dayanışma ağları ve sendikalarla iş birliği güçlü.	Yerel ve ulusal politikalarda daha görünür değişimler yaratabilme potansiyeli.	Çevre ve sosyal adalet hareketleri arasında farkındalığı yaygınlaştırmada etkili.	Orta-uzun vadede uygulanabilir stratejiler üretir; sürdürülebilirlik potansiyeli yüksek.
Eko-Anarşizm	Yerel özyönetim ve adem-i merkezîyetçilik net; ancak büyük ölçekli hedeflerde bütünlük sağlamak zor.	Yerel topluluklarda güçlü; merkezi koordinasyon sınırlı.	Yasal değişimden çok topluluk temelli dönüşümlere odaklanır.	Yerel farkındalıkta çok güçlü; küresel ölçekte daha sınırlı.	Küçük ölçekli topluluklarda yüksek sürdürülebilirlik; büyük ölçekte zor uygulanır.

Kaynak: Tablodaki bilgiler yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

VI. LATİN AMERİKA'DAKİ EKO-İDEOLOJİLERE ÖZGÜ HAREKET ÖRNEKLERİ: DOĞAYLA UYUMLU DİRENİŞLER

1990'lı yıllarda Latin Amerika, neoliberal politikaların bölgesel ölçekte kurumsallaştığı ve devlet-toplum ilişkilerinin köklü biçimde dönüştüğü bir dönemden geçmiştir. 1980'lerin borç krizinin ardından IMF ve Dünya Bankası'nın yönlendirdiği yapısal uyum programları doğrultusunda uygulanan Washington Uzlaşısı politikaları; özelleştirme, finansal serbestleşme, dış ticaretin liberalleştirilmesi ve kamu harcamalarının radikal biçimde kısılması gibi neoliberal reformları zorunlu kılmıştır (Aydın, 2012; Köse ve Öncü, 2020). Bu dönüşüm kısa vadede makroekonomik istikrar sağlasa da uzun vadede gelir eşitsizliğini artırmış, sosyal refah mekanizmalarını zayıflatmış ve doğal kaynakların çok uluslu şirketler tarafından yoğun biçimde sömürülmesini kolaylaştırmıştır (Kara, 2015: s, 115-117).

Bu bağlam, ekolojik tahribat ile sınıfsal eşitsizlik arasındaki ilişkiye vurgu yapan eko-Marksist yaklaşımın önemini artırmış; özellikle maden, su ve toprak gibi ortak varlıkların özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi, bu teorilerin Latin Amerika'daki toplumsal gerçeklik ile uyumlu bir eleştirel çerçeve sunmasına yol açmıştır (Gürcan ve Peker, 2015). Neoliberal politikaların yarattığı sosyo-ekonomik kırılmalıklar, yalnızca işçi sınıfının yoksullaşmasını değil, aynı zamanda kırsal toplulukların, yerli halkların ve çevre savunucularının yaşam alanlarının metalaşmasını hızlandırmıştır. Bu nedenle 1990'larda ortaya çıkan su hakkı, ormansızlaşma karşıtı hareketler, maden karşıtı direnişler ve yerli halk örgütlenmeleri; eko-sosyalist ve eko-anarşist düşüncelerin pratik zeminini güçlendiren önemli toplumsal aktörlere dönüşmüştür. Bölgenin neoliberal dönüşümü ile çevresel yıkımın eş zamanlı ilerlemesi, doğa tahribatını kapitalist birikim süreçlerinin ayrılmaz bir bileşeni olarak gören eko-Marksist analizleri destekler nitelikte olmuş; aynı zamanda devletin neoliberal yeniden yapılanma sonucunda düzenleyici rolünün zayıflaması, yatay örgütlenmeye dayanan eko-anarşist pratiklerin yükselmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla Latin Amerika'nın 1990'lar bağlamı, hem neoliberalizmin ekolojik ve toplumsal maliyetlerini görünür kılmış hem de eko-Marksist, eko-sosyalist ve eko-anarşist yaklaşımların bölgedeki çevresel hareketlerle kesiştiği özgün bir siyasal-ekonomik zemin yaratmıştır.

A. Eko-Marksist Örnek: Anti-Madencilik Direnişleri

Eko-Marksizm, Latin Amerika yürütülen çevresel ve toplumsal mücadelelerde pratik örneklerle kendini göstermiştir. Hareketler, kapitalist üretim sisteminin doğa ve toplum üzerindeki tahribatına karşı direniş sergileyerek kuramsal ilkeleri pratikte uygulamış ve başarılar elde etmiştir. Hareket örnekleri olarak incelenen Ekvador Yasuni-ITT Girişimi, Peru Conga Madencilik Projesi, Şili Atacama Çölü Lityum Madenciliği, Bolivya Oruro ve Potosí Anti-Madencilik Direnişi eko-Marksist perspektiften ele alınmaktadır.

Amazon'daki Yasuni Tabiat Parkı'nda petrol sondajlamasına karşı Waorani ve bazı yerli topluluklar, Acción Ecológica ve küresel iklim adaleti aktörleri mücadele etti. 2007 yılında Ekvator hükümeti, ITT sahasında çıkartımı durdurmak üzere uluslararası finansman önerdi, fakat buna rağmen 2013 yılında sondaj başladı. Direniş, küresel farkındalık yarattı ve 2019 yılında bazı bölgelerde yasal kazanımlar elde edildi, ancak çıkarım günümüzde halen sürmektedir (Acosta, 2013, s. 73-75).

Cajamarca'da Yanacocha altın madeninin büyütülmesi su kaynaklarını tehdit etmiştir. Bölgedeki halk ve köylüler ile Frente de Defensa Ambiental de Cajamarca 2011-2012 yıllarında protestolar düzenledi. Şiddetli protestolar (5 protestocunun ölümüyle) 2016 yılında projeyi askıya aldırdı, fakat madencilik faaliyetleri başka bölgelerde devam etmektedir (Bebbington ve Bury, 2013, s. 23-25).

Likanantai halkı ve Consejo de Pueblos Atacameños, lityum rezervinin su kaynaklarını tüketmesi ve ekolojik kirliliğine yol açmasına karşı mücadele yürütmüştür. Bu mücadele sonucunda lityum madencilik faaliyetlerine yasal kısıtlamalar getirilse de çıkarım sürmekte; yerli toplum uluslararası mahkemelerde mücadele etmektedir (Liu ve Datu, 2020, s. 6-7).

Aymara ve Quechua halkları, su kirliliği ve toprak kaybına karşı COMIBOL şirketine karşı direniş sergilemiştir. Bazı bölgelerde madencilik kısıtlanmıştır, fakat ekonomik bağımlılık tamamen durdurmayı engellemiştir (Andreucci ve Radhuber, 2017, s. 141).

B. Eko-Sosyalist Örnek: La Via Campesina

La Via Campesina, hareketi 1993 yılında Belçika'nın Mons şehrinde kurulan ve bugün 81 ülkede 182 organizasyonu kapsayan uluslararası bir yerel/köylü hareketidir (La Via Campesina). La Via Campesina, 1992'de Nikaragua'da ortaya çıkan tartışmaların ardından, 1993 yılında organizasyonlu bir yapı olarak resmi kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Hareket, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve kapital tarım politikalarına karşı bir duruş olarak şekillenmiştir.

La Via Campesina, eko sosyalist ilkelerle uyumlu olarak, neoliberal tarım politikalarına ve sanayileşmiş tarımın tahribatına karşı direniş sergilemektedir. Gıda egemenliği kavramını 1996 yılında FAO Dünya Gıda Zirvesi'nde ilk defa tanıtarak, toplumların özerk gıda sistemleri oluşturma hakkını savundu ve 2018 yılında BM Köylü Hakları Deklarasyonu'nun (The UN Declaration on Peasants-UNDROP) onayı ile bu hakkı yasallaştırdı (Claeys, 2013, s. 104).

Örgütün ideolojik temeli, neoliberal tarım modeline karşı yerel özerkliğin ve doğayla tarımsal üretim pratiklerine dayanmaktadır. La Via Campesina, 'çeşitlilik içinde birlik' esasıyla, farklı bölgelerden köylüleri buluşturarak, yerel direnişleri küresel bir harekete dönüştürmüştür. Hareket, yerli çiftçiler, topraksız işçiler, yerli topluluklar, çobanlar, balıkçılar, göçmen tarım çalışanları, küçük ve orta ölçekli büyüklükteki çiftçiler, kırsal kadınlar ve kırsal gençleri aynı çatı altında birleştirerek, neoliberal küreselleşme ve sanayileşmiş tarımın yok edici etkilerine karşı direnir. Eylem, tarım reformu (özerkliği), tohumların koruma altına alınması, kadın ve gençlerin katılımı benzeri konuları merkeze alır (La Via Campesina, 2018). Gıda özerkliği fikrini ilk olarak La Via Campesina ortaya atmıştır. Bu terim tarım ve gıda sistemlerinin toplumların kontrolüne alınması gerektiğini savunur.

Agroekolojiyi başlıca strateji olarak benimseyen mücadele, biyoçeşitliliği koruyan, toprak sağlığına değer veren ve sosyal adalete yer veren tarım anlayışını ve uygulayışını yaygınlaştırdı. Brezilya'daki Topraksız Kır İşçileri Hareketi, toprak işgalleriyle agroekolojik kooperatifler oluşturarak endüstriyel tarıma alternatif sundu.

Küba'daki Movimiento Agroecológico De Campesino A Campesino (MACAC) çiftçi hareketi, 1999-2009 arası 110.000 çiftçiye ulaştı (Rosset vd., 2011, s. 164). DTÖ'nün 2003 Cancún ve 2005 Hong Kong zirvelerindeki eylemlerle küresel direniş sembolü düzeyine eritti; karbon ticareti gibi yersiz çözümlere karşı çıktı. Direniş, tohum ve su ve benzeri müştereklerin korunmasını, kadınların tarımdaki yerini güçlendirmeyi (Vivas, 2012, s. 98) ve tarım şirketlerine (ör. Monsanto) direniş başarıyla sürdürdü. Fakat, küresel şirketlerin baskısı ve gücü ve agroekolojinin ana akım aracılığıyla manipüle edilme tehlikesi zorluklar yaratmaktadır.

C. Eko-Anarşist Örnek: Zapatista Hareketi

Zapatista direniş Meksika'nın Chiapas bölgesinde 1994'te ortaya çıkan ve yerli toplulukların (Tzotzil, Tzeltal, Tojolabal ve Chol) özerkliğini, toprak haklarını ve doğayla uyumlanmış bir yaşamı savunan toplumsal ve siyasi bir harekettir.

Tam ismi Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (Ejército Zapatista de Liberación Nacional EZLN) olarak tanınan bu hareket, kapitalizme, neoliberalizme ve devlet yönetimine karşı direniş gösterirken, sınıfsal olmayan ve topluluk temelli bir yaşam modeli sunmaktadır (Khasnabish, 2010, s. 32).

Merkezi yönetimi reddeden Zapatistalar, hiyerarşisiz ve yatay kolektif modeli benimser. Holloway (2002, s. 134), bu modeli şöyle değerlendirir: "Zapatistalar hiyerarşik yapıları reddederek, topluluk meclisleri aracılığıyla yatay bir örgütlenme modelini benimser".

Zapatistalar, 2003 yılında 'caracol' (salyangoz) adını verdikleri 5 özerk yönetim bölgesi kurmuştur. Bu bölgeler, sağlık, eğitim, tarım ve adalet hizmetlerini kurumsal desteğe ihtiyaç olmadan sağlar. Özerk okullar, yerli dillerde ve kültürde eğitimi motive ederken, sağlık merkezleri ücretsiz hizmet sunar ve alternatif tıpla modern tıbbi harmanlar.

Caracoles, yerli gelenekteki spirali sembolize eder ve 'yavaş ama kararlı ilerleme'yi temsil eder. Her caracol, rotasyonla/bölgesel çalışan topluluk vekillerinden oluşan konseylerle yönetilir. Zapatistalar, 'mandar obedeciendo' (itaat ederek yönet) metoduyla, liderlerin örgütün iradesine tabi olmasını sağlamış olur. Konseyler ve liderin iradeye boyun eğme modeli örgüt içi hiyerarşiyi engeller.

Zapatistalar, toprağı kolektif bir unsur olarak görür ve doğayla örtüşen yaşamı birincil bir ilke olarak benimser. Sömürüye karşı toprağı ve doğayı koruyan hareket, 'Madre Tierra' (Ana Toprak) fikrine vurgu yapar. Yerli kültürdeki tequio (kolektif çalışma) düşüncesi, Zapatista topluluklarının karşılıklı yardımlaşma temelinde örgütlenmesine neden olur.

Zapatista topluluğunda kooperatiflerin önemi ekonomik özerklik açısından oldukça fazladır. Dünya genelinde anti-küreselleşme hareketlerini teşvik eden Zapatistalar, yerel özerkliği küresel mücadeleyle birleştirir (Holloway, 2002: s. 189). Agroekoloji ve komünal tarım misyonu, eko-anarşizmin yeşil/sürdürülebilir ekonomi vizyonunu destekler (Collier, 1999: s. 95). Zapatista Hareketi'nin ideolojisi, yerli dünya benimseyişi, anarşizm, sosyalizm ve anti-kapitalizm olgularını birleştirir. Temel esasları, hareketin eko-anarşist bir bakış açısıyla olan yakınlığını ortaya koymaktadır.

Hareketin başarıları, binlerce dönüm arazinin geri alınması, yerli gelenek ve göreneklerin korunması, kadın liderliğine saygı duyulması ve 1999 Seattle DTÖ eylemlerine ilham vermesidir (Collier, 1999, s. 73; Holloway, 2002, s. 167). Ayrıca 2021 'Yaşam için Yolculuk' girişimi dayanışmayı genişletmiştir. Ancak devlet baskısı ve zorbalığı (1997 Acteal Katliamı), kaynak kıtlığı ve iklim değişikliği hareketin sürdürülebilirliğinde zorluklar yaratmaktadır (Stephen, 2002, s. 211; Barmeyer, 2009, s. 234). Zapatista Hareketi'nin ideolojisi, yerli dünya benimseyişi, anarşizm, sosyalizm ve anti-kapitalizm olgularını birleştirir. Temel esasları, hareketin eko-anarşist bir bakış açısıyla olan yakınlığını ortaya koymaktadır.

D. Karşılaştırmalı Analiz: Latin Amerika Örnekleri

Genel bir değerlendirme olarak; eko-Marksist hareketler (Yasuni-ITT, Conga, Atacama, Bolivya), kapitalizmin kemirgenliğinin sistemik analizinden yola çıkarak toplumsal ve çevresel adaleti birleştirir; yasal zaferler ve farkındalık başarılsa da kapitalist baskılar çözümleri engeller. Eko Marksist hareketlere yerel dinamiklere duyarlı bakış açısı kazandırılması hareketlerin başarılı olmasında etkili olacaktır.

La Via Campesina, eko-sosyalist açıdan, agroekoloji ve gıda özerkliğiyle küresel bir alternatif model sunar, müşterekleri korur ve toplumsal adaleti güçlendirir. Direniş, tohum ve su ve benzeri müştereklerin korunmasını, kadınların tarımdaki yerini güçlendirmeyi (Vivas, 2012, s. 98) ve tarım şirketlerine (ör. Monsanto) direnişi başarıyla sürdürmüştür. Fakat, küresel şirketlerin baskısı ve gücü ve agroekolojinin ana akım aracılığıyla manipüle edilme tehlikesi zorluklar yaratmaktadır.

Zapatista Hareketi, en radikal yaklaşım olan eko-anarşist ile yerel, sınıfsız ve doğrudan eylem temelinde özerk komünler kurar, kültürel muhafaza ve küresel etki sunar. Ancak kaynak kıtlığı, çatışmacı ruhu ve izole yaşam tarzı eko-anarşizmin küresel benimsenişi üzerinde veto etkisi oluşturmaktadır. Eko-Marksizm'in kuramsal, eko-sosyalizmin toplumsal kontrol odaklı, eko-anarşizmin yerel pratiğe uzanan yaklaşımları, kapitalizme karşı çevresel ve sosyal adalet mücadelesinde tamamlayıcıdır.

Tablo-3 Kriterlere Göre Karşılaştırılmalı Vaka Analizi

Kriter / Vaka	Latin Amerika'daki Madencilik Karşıtı Hareketler (Eko-Marksizm)	La Via Campesina (Eko-Sosyalizm)	Zapatista Hareketi (Eko-Anarşizm)
Kuramsal Temel	Marxist ekoloji, kapitalizm eleştirisi, doğal kaynak sömürüsüne karşı mücadele	Sosyalizm + ekoloji; gıda egemenliği ve agroekoloji	Anarşizm + sosyal ekoloji; yerel özyönetim
Hedeflerin Netliği	Kapitalist madenciliğin toplumsal-ekolojik yıkımına karşı durmak	Küresel gıda egemenliği, çiftçi hakları, agroekoloji	Toprak reformu, özyönetim, ekolojik tarım
Kitle Katılımı	Köylü toplulukları, sendikalar, yerel halk	80'den fazla ülkede milyonlarca çiftçi örgütlü	Yerel halk meclisleri, komünler, kadın örgütlenmeleri
Politika/Yasal Etki	Bazı madencilik projelerinin iptali; sınırlı ulusal etki	BM'de "Köylü Hakları Bildirgesi"nin kabulü; ulusal tarım politikalarında yankı	Alternatif özyönetim modelleri; resmi hukukta sınırlı etki
Toplumsal Farkındalık	Madenciliğin zararları konusunda bölgesel bilinç artışı	Gıda egemenliği kavramını küresel literatüre soktu	Yerel ve küresel aktivist ağlarda sembolik güç
Sürdürülebilirlik	Yerel direnişler kalıcı ama kırılğan	Uluslararası ağ sayesinde yüksek sürdürülebilirlik	1994'ten beri komün yapıları ayakta, dirençli
Başarı Düzeyi (Genel)	Yerelde etkili, sistem dönüşümünde sınırlı	Küresel ölçekte en geniş etkiye sahip	Küçük ölçekli ama uzun vadede kalıcı alternatif

Kaynak: Tablodaki bilgiler yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tabloda da görüldüğü gibi Eko-Marksizm, Eko-Sosyalizm ve Eko-Anarşizm perspektifleri çerçevesinde seçilen üç toplumsal hareket örneği karşılaştırmalı vaka analizi yöntemiyle incelenmiştir. Hareketlerin başarı düzeylerini karşılaştırabilmek için 'hedeflerin netliği', 'kitle katılımı', 'politika ve yasal değişim etkisi', 'toplumsal farkındalık' ve 'sürdürülebilirlik' gibi kriterler esas alınmıştır. Tablo, bu üç hareketin söz konusu kriterler bağlamında nasıl konumlandığını sistematik biçimde ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, eko-Marksizm, eko-sosyalizm ve eko-anarşizmin çevresel hareketler bağlamında ortaya koyduğu yaklaşımları Latin Amerika örneği üzerinden karşılaştırmalı biçimde incelemiştir. Çalışma sonucunda, her üç ideolojik yaklaşımın da kapitalist üretim biçiminin doğa üzerindeki yıkıcı etkilerini eleştirmede ortak bir zeminde bulunduğu; ancak çözüm yolları, örgütlenme biçimleri ve mücadele yöntemleri açısından farklı yönelimler geliştirdiği görülmüştür.

Eko-Marksizm, sistematik ve teorik derinliğiyle kapitalizmin ekolojik krizlerdeki yapısal rolünü açığa çıkarırken, ekonomik ve politik dönüşümün gerekliliğine vurgu yapmıştır. Latin Amerika'daki anti-madencilik direnişleri bu perspektifin somut yansıması olarak, ekolojik tahribata karşı kolektif bir bilinç ve sınıf temelli bir mücadele geliştirmiştir. Ancak devlet ve şirket çıkarlarının baskınlığı nedeniyle bu hareketler genellikle yerel düzeyde başarılarla sınırlı kalmıştır.

Eko-sosyalizm ise sosyal adalet, eşitlik ve ekolojik sürdürülebilirliği birleştiren bütüncül yaklaşımıyla hem teorik hem de pratik düzeyde daha geniş bir etki alanı oluşturmuştur. La Via Campesina hareketi, agroekoloji ve gıda egemenliği ilkeleriyle yerel toplulukların küresel düzeyde örgütlenmesini sağlamış, neoliberal tarım politikalarına karşı alternatif bir üretim ve yaşam modeli sunmuştur. Bu nedenle eko-sosyalizm, küresel dayanışma ağlarını kurma ve sürdürülebilir politikalar üretme kapasitesi bakımından en yüksek potansiyele sahip yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

Eko-anarşizm, devlet ve otorite karşıtı duruşuyla çevresel ve toplumsal özgürleşmeyi bir arada ele almış; Zapatista Hareketi örneğinde görüldüğü üzere, özyönetim, doğrudan demokrasi ve yerel dayanışma pratiklerini hayata geçirmiştir. Bu yaklaşım, küçük ölçekli topluluklarda ekolojik adaleti sağlamada etkili olmuş; ancak küresel düzeyde yaygınlaşma ve kurumsallaşma açısından sınırlı kalmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, eko-Marksizm teorik bir temel ve sistem eleştirisi sunarken; eko-sosyalizm, bu teoriyi pratikle birleştiren, sürdürülebilir politikalar geliştiren ve yerel ile küresel ölçekleri bütünleştiren bir yön kazanmıştır. Eko-anarşizm ise alternatif yaşam biçimleri ve yerel özyönetim deneyimleriyle mikro düzeyde dönüşüm sağlamıştır. Dolayısıyla, bu üç yaklaşımın birbirini dışlayan değil, tamamlayan nitelikte olduğu söylenebilir. Geleceğin çevresel hareketleri için en etkili strateji, eko-Marksizmin sistem eleştirisini, eko-sosyalizmin örgütlenme gücünü ve eko-anarşizmin taban dayanışmasını bir araya getiren çok katmanlı bir mücadele anlayışını benimsemek olacaktır.

Sonuç olarak, çevresel ve toplumsal krizlerin derinleştiği günümüzde, Latin Amerika örneğinde somutlaştığı üzere, eko-ideolojiler yalnızca birer teori değil, aynı zamanda kapitalizmin ötesinde daha adil, sürdürülebilir ve özgür bir dünya için yol gösterici toplumsal dönüşüm modelleri sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Acosta, A. (2013). Extractivism and neoextractivism: Two sides of the same curse. M. Lang & D. Mokrani (Eds.), *Beyond development: Alternative visions from Latin America* (pp. 61–86). Rosa Luxemburg Foundation.

Ajl, M. (2021). *A people's green new deal*. Pluto Press.

Andreucci, D., & Radhuber, I. (2017). Limits to “counter-neoliberal” reform: Mining expansion and the marginalisation of post-neoliberalism in Evo Morales’s Bolivia. *Geoforum*, 84, 280–291.

Aşıcı, A., & Bünül, Z. (2011). Ekolojik kriz, kapitalizm ve eko-sosyalizm. *Mülkiye Dergisi*, 35(2), 25–45.

Aydın, Z. (2012). Neoliberal küreselleşme, kalkınma ve yoksulluk. İmge Kitabevi.

Aytekin, S. (2018). Latin Amerika’da neoliberal dönüşüm ve ekonomik kırılğanlıklar. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(58), 45–68.

Baer, H. A. (1996). The concept of the metabolic rift: Marx’s theory of ecological crisis. *Organization & Environment*, 9(4), 451–470.

Baer, H. A. (2022). *Climate change and capitalism in Australia: An eco-socialist vision for the future*. Routledge.

Bari, J. (1995). Revolutionary ecology: Biocentrism and deep ecology. *Earth First! Journal*, 15(2), 12–16.

Barry, J. (1999). *Environment and social theory*. Routledge.

Bedau, H. A. (1975). *Civil disobedience: Theory and practice*. Pegasus.

Bebbington, A., & Bury, J. (2013). *Subterranean struggles: New dynamics of mining, oil, and gas in Latin America*. University of Texas Press.

Bookchin, M. (1982). *The ecology of freedom: The emergence and dissolution of hierarchy*. Cheshire Books.

Bookchin, M. (1996). *The philosophy of social ecology: Essays on dialectical naturalism*. Black Rose Books.

Bookchin, M. (2013). *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm* (F. D. Elhüseyni, Çev.). Sümer Yayıncılık.

Bookchin, M. (1999). *Toplumunu yeniden kurmak* (Y. Ekinci, Çev.). Kaos Yayınları.

Bulut, S. (2021). Yeni toplumsal hareketler ve kimlik politikaları. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 45–62.

Burkett, P. (1999). *Marx and nature: A red and green perspective*. St. Martin's Press.

Claeys, P. (2013). From food sovereignty to peasants' rights: An overview of La Via Campesina's rights-based claims. *Transnational Legal Theory*, 4(2), 268–281.

Collier, G. (1999). *Basta! Land and the Zapatista rebellion in Chiapas*. Food First Books.

Davidson, A. I. (2009). Eco-anarchism and radical ecology. *Environmental Politics*, 18(2), 220–240.

Davulcu, M. (2018). Yeni toplumsal hareketler ve alternatif medya: Yeşil Gazete örneği. *Turkish Studies – Social Sciences*, 13(18), 43–57.

Ertan, K. (1999). Kentsel Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere: Castells'in Sorgulanması ve Türkiye Örnekleri, *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (3), 115-128.

Flanagan E., & Raphael, D. (2023). From personal responsibility to an eco-socialist state: Political economy, popular discourses and the climate crisis. *Human Geography* 16(3): 244–259.

Foster, J. B. (2000). *Marx's ecology: Materialism and nature*. Monthly Review Press.
Gandhi, M. (1951). *Non-violence in peace and war*. Navajivan Publishing.

Geyer, R., Jambeck, J. R., & Law, K. L. (2017). Production, use, and fate of all plastics ever made. *Science Advances*, 3(7), e1700782. <https://doi.org/10.1126/sciadv.1700782>

Gorz, A. (1991). *Capitalism, socialism, ecology*. Verso.

Gürcan, E. C., & Peker, E. (2015). *Latin Amerika'da neoliberalizm ve direniş*. Notabene Yayınları.

Holloway, J. (2002). *Change the world without taking power: The meaning of revolution today*. Pluto Press.

IPCC. (2021). *Climate change 2021: The physical science basis. Sixth assessment report*. Intergovernmental Panel on Climate Change.

Kara, H. (2015). Neoliberal politikalar ve toplumsal eşitsizlik: Latin Amerika deneyimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(3), 115–140.

Kaymak, S. (2023). Eko-Marksizm ve kapitalizmin ikinci çelişkisi. *Sosyoloji Dergisi*, 43(2), 1360–1375.

Khasnabish, A. (2010). *Zapatistas: Rebellion from the grassroots to the global*. Zed Books.

Kılınç, B. (2020). Çevrecilik ve toplumsal pratiklerin yeniden inşası. *Ege Akademik Bakış*, 20(2), 275–285.

Köse, A. H., & Öncü, A. (2020). Küresel neoliberalizm ve alternatif arayışları: Latin Amerika örneği. *Yordam Kitap*.

Kropotkin, P. (2001). *Karşılıklı yardımlaşma: Bir evrim faktörü* (A. Yılmaz, Çev.). Öteki Yayınevi.

La Via Campesina. (2018). *Declaration on the rights of peasants and other people working in rural areas* (UNDROP). Food and Agriculture Organization.

Li, M. (2021). Revisiting the Lauderdale paradox and the ecological crisis. *Monthly Review*, 73(4), 210–220.

Liu, Y., & Datu, R. (2020). Lithium extraction and water use in Chile's Atacama Desert. *Environmental Science & Policy*, 106, 1–10.

Löwy, M. (2005). *What is ecosocialism?* Resistance Books.

Löwy, M. (2015). *Ekosozyalizm: Kapitalizmin ötesinde bir gelecek* (M. Çelebi, Çev.). Yordam Kitap.

Malkoç, A. (2013). Yeni toplumsal hareketler teorisi üzerine. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(37), 133–149.

Malm, A. (2016). *Fossil capital: The rise of steam power and the roots of global warming*. Verso.

Melucci, A. (1988). *Nomads of the present: Social movements and individual needs in contemporary society*. Temple University Press.

O'Connor, J. (1988). Capitalism, nature, socialism: A theoretical introduction. *Capitalism Nature Socialism*, 1(1), 11–38.

Pepper, D. (1993). *Eco-socialism: From deep ecology to social justice*. Routledge.

della Porta, D. & Diani, M. (2020). *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Rosset, P., Machín Sosa, B., Roque Jaime, A. M., & Ávila Lozano, D. R. (2011). The campesino-to-campesino agroecology movement of ANAP in Cuba. *Journal of Peasant Studies*, 38(1), 161–191.

Saito, K. (2020). Karl Marx's ecosocialism: Capital, nature, and the unfinished critique of political economy. Monthly Review Press.

Smessaert, H., & Feola, G. (2023). Zapatismo and political ecology. *Global Environmental Politics*, 23(2), 1–17.

Statista. (2025). Global carbon dioxide emissions by country. <https://www.statista.com>

Stephen, L. (2002). Zapatismo and the feminist revolution. Duke University Press.

Tilly, Charles (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Newbery Award Records.

Sweeney, S. (2020). The Final Conflict? Socialism and Climate Change. *New Labor Forum*, 29(2), 16–24.

Şahin, F. (2009). Dünya sistem teorisi ve çevresel adaletsizlik. *Sosyoloji Dergisi*, 21(1), 141–154.

Taşdemir, B. (2019). Neo-Gramşçıyan bakış açısıyla Türkiye'deki çevresel hareketler. *Toplum ve Demokrasi*, 13(1), 120–133.

Tilley, L., & Ajl, M. (2023). The threefold crisis and ecosocialist transition. *Capitalism Nature Socialism*, 34(3), 205–220.

Touraine, A. (1981). *The voice and the eye: An analysis of social movements*. Cambridge University Press.

Touraine, A. (1997). *What is democracy?* Westview Press.

Türk, H. (2018). Ekososyalizm ve anarşist ekoloji yaklaşımları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(77), 121–128.

Vivas, E. (2012). Women and food sovereignty. *Right to Food and Nutrition Watch*, 4(1), 95–101.

Yanık, A., & Öztürk, S. (2014). Toplumsal hareketlerin kavramsal gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(2), 45–60.

Yıldırım, G. (2012). *Yeni toplumsal hareketler ve siyasetin yeniden tanımlanması* [Yayınlanmamış Doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.